

MƏHSUL İSTEHSALI VƏ SATIŞ UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Auditin müasir şəraitdə inkişafı üçün həlledici olan tələbi onun ciddi maliyyə əsaslandırmaları zamanı cəlb olunmasına lazım olan məlumatın mühasibat (maliyyə) hesabatının istifadəçilərinə yönəldilməsidir. Audit fəaliyyətinə bu cür yanaşma, audit fəaliyyətinin mahiyyəti, istiqaməti və əsas məsələləri daha dəqiq müəyyən edilməsi probleminin həll olunması zərurətinə gətirib çıxarır. Bu prinsipial məsələ “audit xidməti”, “audit”, “audit fəaliyyəti” və “audit yoxlaması” kimi anlayışların daha dəqiq istifadəsidir. Auditor xidmətinin ölkəmizdə tənzimlənməsi məqsədilə 1994-cü il 16 sentyabr tarixində “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış bu Qanun auditor xidmətinin təşəkkülü, təşkili, tənzimlənməsi və bütövlükdə auditin normativ hüquqi bazasının formalaşmasında əvəzsiz rol oynamış və bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır. Auditin inkişafına ən çox təsərrüfat subyektləri üçün audit yoxlamalarının məcburi aparılması barəsində qərarların qəbul edilməsi kömək edir. Bu isə ona gətirib çıxardır ki, audit əksər hallarda hesabatın düzgünlüyü barəsində fikirlərin ifadə olunmasına yönəlmiş audit yoxlaması ilə nəticələnir. Bununla birgə, audit fəa-

liyyətinin inkişafı prosesində auditlə yanaşı olan xidmətlərin də böyük rolu vardır. Bəzən uyğun olmayan müəyyən edilmiş ifadələrə fikir vermək vacibdir: məsələn auditlə yox, audit yoxlaması ilə yanaşı olmayan xidmətlər, çünki “audit” anlayışı daha geniş anlayışdır. Daha dəqiq desək “audit” yox, “audit fəaliyyəti” – yəni hesabatların düzgünlüyünün qiymətləndirilməsinə, mühasibat uçotunun aparılmasına, təsərrüfat subyektlərinin işlətdiyi bütün sənədlərdə aparılan təsərrüfat əməliyyatlarının əks etdirilməsinə istiqamətlənən işlər ilə bağlı müstəqil auditin fəaliyyətidir. Bütün bunlar – mühasibat uçotunun quruluşu, maliyyə hesabatı, amortizasiya siyasəti və s. geniş mənada olan sözlər kimi, düzgün iqtisadi siyasətin seçimi ilə bağlı əlavə müəyyən xidmətlərin göstərilməsi üzrə audit fəaliyyətinin işidir. Azərbaycanda milli auditin yetərli səviyyədə inkişaf etməməsinə sübut olaraq göstərmək olar ki, 2012-ci ildə icra olunmuş müqavilələrin ümumi məbləğində milli auditorların göstərdikləri xidmətlərin xüsusi çəkisi cəmi 15% təşkil edir (yerli auditor təşkilatları 10%, sərbəst auditorlar 5%). Halbuki xarici auditor təşkilatlarının filial və ya nümayəndəliklərinin və xarici investisiyalı auditor təşkilatlarının Azərbaycanın auditor xidməti bazarında birgə payı 85% təşkil edir (xarici auditor təşkilatlarının filial və ya nümayəndəlikləri 48%, xarici investisiyalı auditor təşkilatları 37%) (12).

Auditor xidmətinə dair hüquqi-normativ baza təkmilləşdirilərkən aşağıdakı istiqamətlərə xüsusi önəm verilməlidir:

- auditorlar tərəfindən peşəkar etik davranış qaydalarına əməl edilməsi;
- kiçik və orta müəssisələr üçün audit standartlarının tətbiqi;
- auditorların müstəqilliyinə təhlükə yaradan halların aradan qaldırılması;
- auditor adı almaq üçün tələblərin beynəlxalq qaydalara uyğunlaşdırılması;
- auditorların hesabatlarına görə məsuliyyətlərinin artırılması;
- korporativ idarəetmə sistemi və audit arasında əlaqələrin zəruriliyi;
- məcburi audit subyektlərinin qanunda təsbit olunması;
- auditor fəaliyyətinin dayandırılması və ona xitam verilməsi məsələləri;
- maliyyə sferasında nöqsan və çatışmazlıqların aşkar edilməsi və qarşısının alınması;
- audit prosesində şəffaflığın təmin olunması;
- auditin keyfiyyətinə ictimai nəzarətin təmin edilməsi;
- auditorların seçilməsində şəffaflığın təmin edilməsi;
- auditin statusunun genişləndirilməsi;
- auditin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi və Auditorlar Palatasının statusunun beynəlxalq təcrübə əsasında yenilənməsi;
- ədalətli rəqabətin təmin edilməsi və inhisarçılığa yol verilməməsi;
- fəaliyyətin əsas meyar göstəriciləri olan illik dövryyənin həcmi, işçilərin sayı ilə bağlı auditin əhatə dairəsinin dəqiqləşdirilməsi üzrə hüquqi mexanizmin müəyyən edilməsi;
- məcburi auditin obyektləri tərəfindən maliyyə hesabatlarının müstəqil auditor hesabatı (rəyi) ilə birlikdə dərc etdirilməsi ilə əlaqədar məsuliyyətin qanunvericilikdə təsbit olunması;
- auditorların tənzimləyici və digər səlahiyyətli dövlət orqanları ilə münasibətlərinin qanunvericilikdə əks olunması;

- müstəqil auditorun hesabatının təsərrüfat subyektinin maliyyə hesabatlarının tərkib hissəsi kimi tanınması;
- Auditorlar Palatasının əsas vəzifələrindən biri kimi ictimai marağın qorunmasının təsbit edilməsi;
- auditor xidməti sahəsində qadağaların bey nəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması;
- Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyasının Beynəlxalq Təhsil Standartlarında müəyyən edilmiş qaydada auditorların və auditor şirkətlərinin sertifikatlaşdırılması;
- auditorların və auditor təşkilatlarının akkreditasiyası və qeydiyyatının beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması.

Audit fəaliyyətində auditorların səmərəliliyini artırma biləcək müxtəlif kompüter alətlərindən istifadə edilə bilər. Avtomatlaşdırılmış proqramlar və kompüter texnologiyaları yoxlamanın düzgün olmasını daha yüksək dərəcədə artırır və yerinə yetirmə müddətini azaldır. İndiyə qədər müasir kompüter proqramlarının istifadəsi ilə nəzarət və audit metodologiyası kifayət qədər işlənməmişdir, bu da prosedurların keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir.

Auditin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi üçün ilk növbədə, “Maliyyə nəzarəti haqqında” qanun qəbul olunmalıdır. Maliyyə nəzarətinin müxtəlif qolları arasında əlaqələrin daha da gücləndirilməsi, bu qurumlar arasında səlahiyyət dairəsinin konkretləşdirilməsi zərurətini nəzərə alaraq və müxtəlif qurumların maliyyə nəzarəti sahəsində məqsədlərinin yaxınlığını əsas götürərək, qanunda dövlət, müstəqil və daxili nəzarət sahəsində dövlət siyasətinin ümumi aspektləri, onların qarşılıqlı əlaqəsi, fəaliyyətlərinin çərçivəsi əks olunmalıdır. Eləcə də iqtisadi səmərəlilik, sahibkarlıq fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxilələrin qarşısının alınması kimi mühüm məsələlər qanunda öz həllini tapmalıdır.

Audit yoxlamasının ilkin mərhələsinin aparılması zamanı audit firması obyektin rəhbərliyi ilə yoxlamanın istiqamətlərini müəyyən edir, auditor özü üçün audit yoxlamasının proqramını formalaşdırır, onun keçirilməsi müddətini müəyyən edir, bu da audit yoxlamasının dəyərinə öz təsirini göstərir. Audit proqramında audit olunan obyektin və onun biznesinin xüsusiyyətlərinin anlaşılmasına aid olan problemlər göstərilir. Göründüyü kimi, auditor fəaliyyətinin istiqaməti daim dəyişir, audit obyektləri genişlənir, bu isə öz növbəsində aktivlərin, müxtəlif elementlərin və təsərrüfat subyektlərində öhdəçilik üzrə qarşılıqlı münasibətlərin dəyişməsinə şərait yaratmaqla auditin inkişafını təmin edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 1994;
2. “Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası haqqında” Əsasnamə. Bakı, 1995.
3. “Auditorun peşə məsuliyyətinin sığortası haqqında” AR Qanunu. Bakı, 2007.
4. “Daxili Audit haqqında” AR Qanunu. Bakı, 2007.
5. Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin inkişaf konsepsiyası (2012-2020-ci illər) (12).